

Аутор текста Ненад ГРУЈИЧИЋ

НЕМАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРНА БАШТИНА

СРБА КРАЈИШНИКА У СРБИЈИ

Запажана и предлози поводом уписа елемената нематеријалног културног наслеђа Србије у Национални регистар и номиновања за листе УНЕСКА

- Ојкача и ојкане

Стара српска крајишка певанија, ојкача, одређена је трима елементима: 1) десетерачким римованим двостихом, 2) специфичном мелодијом и 3) сценском ситуацијом. У једном свом елементу – мелодијском, ојкача подразумева и обухвата, на широком крајишко-динарском простору, многе концентричне кругове ове певаније.

Ојкача представља урођену и с колена на колено пренесену певанију која, ма колико то парадокслано звучало, истовремено изражава и тугу и радост. Често личи на плач (нарицање) иако, махом, обухвата ведар и духовит десетерачки двостих. На питање Владимира Дворниковића, средином четврте деценије прошлога века, упућено ојкачима у околини Книна, зашто је то певање такво, налик плачу и нарицању, они су му одговорили: "То је мушки плач за Косовом."

Уз репрезентативни крајишки термин – ојкача, који значењски покрива целину ојкачког феномена, постоје слични, из исте семантичко-звучковне равни: ојкан, ојкалица, ојкавица, војкача, војкавица... Лепеза ових и сличних термина извире из глагола (в)ојкати, што значи – отегнуто и тужно певати. Постоје и други термини (синоними) за ову појаву: розгача, розгалица, потресалица, грохоталица, тркавица, пријекуша, самица, кратка...

Да би се до краја разумела ова певанија, која је више "феномен, него егзотика" (Владо Милошевић), потребно је направити дистинкцију између ојкаче и ојкања. Ојкача целином извођачког чина обухвата и ојкање, али ојкање ојкачу – не. То су два тек делимично комплементарна феномена.

Ојкање је музички рефренски украс или мелодијска вињета, својеврсни рефренски медаљон изведен после отпеваног или, каткад, декламованог десетерачког ојкачког (дво)стиха. Ојкање се одвија у подрхтавању тремолованог гласа који прераста у трилер, у треперење услед брзог понављања једног тона.

Само ојкање, да поновимо, не покрива структуру десетерца, не изражава се у песничком тексту, већ изван њега. У чину извођења, дакле, ојкање не осваја никакво семантичко поље текста, оно није реч, није у језику.

Као манифестација људског гласа, ојкање тек повремено припада једном од три поменута елемента ојкаче – мелодији. И то не у њеној целини, дакле, већ као украсни тремоловани додаток мелодији десетерачког двостиха. Ојкача може да буде отпевана (изведена) и без ојкања.

С обзиром да ојкача није само певање, већ и објава песничког текста оличеног у десетерачком двостиху, она не може бити предмет интересовања искључиво етномузикологије, већ свакако и књижевне науке. Текст (десетерачки римовани двостих) чини нераскидиву компоненту целине изведбеног чина ојкаче. Уписом у Национални регистар НКН и и номиновањем за листе Унеска, заштитом ојкаче, дакле, чува се и ојкање, али и, што је веома важно, други поменути елементи ојкаче (које ојкање не поседује), пре свега оригинална лирска минијатурна народна песма (десетерачки римовани двостих), која животворно динамизује изведбени ојкачки чин непрестано дајући нове и непредвидиве семантичке токове у односу на непромењиву (исту) мелодију која је том тренутку у употреби.

Десетерачки двостих има згуснута и надахнута лирска решења, непоновљива у хуморним и ироничним, често сатиричним и гротескним реминисценцијама, увек у загрљају са мудрим поимањем живота и света, пролазности и постојања, са осећањем човекове сићушности испод звезда.

Ојкача је детерминисана и трећим својим елементом – сценском ситуацијом. Наизразитији облик догађа се у *Старом козарском колу*

где се две групе непрестано натпевавају римованим десетерачким двостиховима који се никад не изводе истим редом. Прва група отпева десетерачки двостих, а друга га понови, затим прва група римује новим стихом, а друга понови: Конкретно: Сва су села ограђена жицом (прва група); Сва су села ограђена жицом (друга група); Само моје плавом љубичицом (прва група); Само моје плавом љубичицом (друга група). И тако са новим примерима у недоглед. Ово је тзв. "парно натпевавање" у ојачком колу, где друга група увек прати стихове прве групе. Али, постоји и "укрштено натпевавање" (које представља динамизовану градацију целине ојачке певаније и изводи се обично у другој половини колског ритуала. Код "укршеног натпевавања" свака група пева свој независан десетерачки двостих и само га она у натпевању римује. То изгледа овако: Ми смо мали запјевати знали (прва група);

Немој, мала, да би другом дала

(друга група); Кад смо седам година имали (прва група);

Што је моја рука миловала

(друга група).

Старо козарско коло није што и тзв. "козарачко коло" које идеолошки потиче из новијег времена. Чак придев "козарачко" није правилан, јер се таквим обликом односи на Козарац, а не на Козару на који се мисли. Придев од именица Козара гласки – козарски. Старо козарско коло (за разлику од новокомпонованог "козарачког" које иде у десну страну) започиње лаганим певањем ојачке и кретањем у леву страну (табанањем "по трагу предака") – да би се све више и више убрзавало сагласно темпу ојачке пјеваније. Све време док траје натпевавање, коло се змијолико таласа и шири уласком нових играча (који не певају) из група окупљеног света што ужива у посматрању ојачког ритуала. Коло се све више и више динамизује, виловито увија и превија, улубљује и извија, примиче и одмиче, спаја и раздваја. Ту се објављује животворни агон гласа, текста и покрета, судар ероса и танатоса, ојачки мегдан римованим дистисима од којих неки настају у тренутку.

Коло
(*circulus*)
као
обруч

) као светски етнокоролошки феномен, јесте енергетски круг – знак људске егзистенције, који сведен на локалну заједницу емитује универзалне поруке. Ојачко коло има апотропојонско дејство, обредно-магијску функцију, оно уклања, по ве-ро-вањима, демонску енергију из места где се игра, оплемењује и одржава заједницу, гони на борбу за оздрављење и опстанак.

Ојачка певанија као "мултимедијална творевина" присутна је на народним зборовима (саборима) о верским и државним празницима, на породичним славама, пировањима, свадбама, удадбама и женидбама, те поводом рођења детета, одласка и повратка из војске, одласка и повратка из печалбе. Ојачка се јавља, на пример, и у обреду покривања нове куће, "подизања новог шљемена". Налазимо је и уз обичај "Чувари Христовог гроба", који потиче из Далматинске Загоре, али се засновао и живи у својој пуноћи и у Србији. Ојачка прати и значајне годишње послове и породичне резултате,

али се појављује и у свакодневним приликама када је потребно "окадити" душу од брига, загрлити се са ближњима и пријатељима, па и са незнатим путницима-намерницима и случајницима.

- Грокталица или грохоталица

За ојкање постоје и други називи који својом ономатопејском садржином припомажу у разумевању ове појаве: (в)ојкање, розгање, орзање, зерзавање, потресање, завијање... Један од назива за ојкање је и гроктање, који, нажалост, не покрива ономатопејску суштину феномена, већ улази у поље неадекватног, чак и непримереног именовања. Набрајајући синониме за ојкање, Људевит Куба крајем деветнаестог века не бележи назив гроктање, већ – грохотање! То је битан научни податак који по логичној ономатопејској линији указује на грохотање као гласовну изведбу налик грохоту. Значење ојкања као грохотања можемо подупрети и синонимом розгање, који је настао од глагола розгати, односно, розготати. У основи поменутог глагола налази се именица – розгот, која буквално значи – грохот. Дакле, ојкање је грохотање, а не гроктање. То је лако утврдити приликом слушања ојкања, односно, грохотања, то јест, розгања. Ево још изведеница из именице грохот: грохитати, гројитати, гроитати... Код Јована Јовановића Змаја проналазимо реченицу: "Гроитати гласом, или само гроитати значи дрхтати гласом при певању."

Као творба речи према природним звуцима, ономатопеја има тежиште у музичким дојмовима, а изграђује се на законима понављања гласа или слога, односно, гласова или слогова. Када се скупови гласова или слогова консолидују у речи, тада говоримо о ономатопејској речи.

У културолошки деликатном амбијенту динарског дела Балкана, назив гроктање (грокталица) посве је пежоративан у својој ругалачкој намери. Настао у географском делу где живи православни, римокатолички и муслимански свет у основи истог језика, термин је могао заживети као ругалица за поредбу са свињским гроктањем. С обзиром да муслимани не употребљавају свињетину као храну, реч гроктање (грокталица) била је погодна као поспрдна ономатопејска слика упућена комшијама који ојкају: "Ено их грохћу (грокћу)!"

Са становишта гласовних промена и односа гласова, у одређеном социокултурном и националном разликовању језичког стандарда, српски православни свет није употребљавао сугласник "х". Тако је, на пример, сугласник "х" често прелазило у "в" (ухо-уво) или "ј" (кихати-кијати), односно у "к" (грохот – грокот).

Колико је глагол гроктати значењски бесловесан у односу на – грохотати, односно – ојкати, довољно је погледати "Речник српскога језика" и видети његово значење:

"Испуштати гласове који се чују као грô, грок"; "рократи као свиња"; "грократи као гавран", "непрекидно и тешко дисати"... То је, сложићемо се, далеко од онога што зовемо грохотање, то јест, ојкање у најдубљем и најлепшем смислу речи.

- Апатридна позиција крајишке баштине

Уношењем ојкаче у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа (НКН) Србије и номиновањем за репрезентативну листу УНЕСКА, евидентира се утемељен и феноменолошки независан елемент НКН, репрезентативан и богат у својој структури, а понад свега, постојан и жив у свакодневици. У очувању нематеријалног културног наслеђа, конвенција УНЕСКА, поред осталог, има за циљ и "да загарантује препознавање и поштовање оваквог наслеђа заједница, група или појединаца који то наслеђе баштине". Номиновање ојкаче је повезано и са питањем заштите људских права, то јест избегавања сваке варијанте њиховог угрожавања.

Ово нематеријално културно наслеђе, стицајем специфичних друштвено-историјских прилика, кроз избегличке драме и ратне трауме на Балкану, доспело је у веома угрожену позицију. Услед медијски недовољно осветљеног и стручно објашњеног крајишког блага у Србији, данас постоји колективно и појединачно осећања апатридне хендикепираности и немоћи за успостављањем институционалног темеља за очување и заштиту не само ојкаче и ојкања, већ баштине крајишких Срба у целини. Можемо говорити чак о апатичном стању отуђености и посусталости која не види решење, о дизања руку од било какве конкретне акције на овоме плану. Отуда, сматрамо да би, при постојећем Националном комитету за нематеријално културно наслеђе Републике Србије, било потребно основати специјални Истраживачки центар за очување и заштиту нематеријалног културног наслеђа Срба пореклом из Хрватске и Босне и Херцеговине.

Ентони Краус (УНЕСКО, Канцеларија у Венецији) у првом броју двојезичног (српски/енглески) нашег часописа "Нематеријално културно наслеђе Србије", поред осталог, каже: "Нежељене последице можемо избећи тако што ћемо оспособити заједнице да преузму контролу над својим наслеђем и постану учесници и творци медијских сарджаја, а не њихови објекти."

Током, и после, грађанског рата (1991-1995) на тлу претходне Југославије, неколико стотина хиљада Срба избеглица и прогнаника из Хрватске и Босне и Херцеговине, сада независних држава, стигли су у Србију и представљају данас њене грађане са легитимним капацитетима држављанства. Они, поред осталог, испољавају културне потребе да негују разне облике и видове свога нематеријалног културног блага организујући од прилике до прилике крајишке скупове и приредбе, али без озбиљнијег институционалног (државног) оквира и помоћи. У таквој ситуацији, непримећени и непознати као важан чинилац српског етничког корпуса, они се налазе "ни на небу

ни на земљи" на плану афирмације културног блага, стешњени па истиснути између остварења права мањина и права аутохтоног српског становништва.

- Реагована на неке номинације из окружења

Вредно запажања је реакција Оливере Васић (Факултет музичких уметности, Београд) у тексту "Нематеријална култура – како је заштитити?", објављеном у првом броју часописа "Нематеријално културно наслеђе Србије". Она експлицитно каже: "Немојмо направити грешку коју су учинили Хрвати заштитивши немо коло и ојкачу, када је то наслеђе не само Словена Балкана, већ много ширег простора." Овакво реаговање засовано на стручном и животном погледу иде нам у прилог за институционалну ревалоризацију непрофесионалних (некоректних) потеза нашег окружења на плану регистровања и номиновања елемената НКН. Изван дневно-политичке инерције и идеолошко-националног заноса, имамо прилику за аргументовано довођење у питање појединих номинација. Ево изјаве Ирене Илић (Министарство културе Републике Хрватске), објављене такође у часопису "Нематеријално културно наслеђе Србије", да је Хрватска за 2011. годину "израдила нове кандидатуре за бећарац, традицијски вокално инструментални напјев с подручја источне Хрватске и Нијемо коло Далматинске загоре."? И, збиља, УНЕСКО је 27. новембра прошле године признао Хрватској бећарац и нијемо коло и поставио га на "Репрезентативну листу" светске нематеријалне културне баштине.

Оба ова елемента нематеријалног културног наслеђа Хрватске, увелико припадају и српској културној нематеријалној баштини не само на територији Хрватске, већ и у Србији, конкретно – Војводини (па све до Темишвара) када је о бећарцу реч, али и Босни Херцеговини, када је реч о "Нијемом" или "Глувом колу" (које се, узгред речено, изводи и у Србији, у Војводини, и другде на Балкану).

У истом тексту Ирене Ивић, "Нематеријална културна баштина у Републици Хрватској", налази се и информација да је код УНЕСКО-а већ "на Листу угрожене нематеријалне културне баштине којој је потребна хитна заштита уписан Глазбени изричај ојкање."

Из позиције прогнаних Срба, ојкање је управо њиховим физичким непостојањем данас у Хрватској угрожено и прети му нестајање у тој земљи. За УНЕСКО је отуда важна информација да ојкање у великом капацитету живи и траје данас у Србији (Војводини).

Ово су само неки од примера еклатантног кршења људских права и заобилажења Конвенције УНЕСКА поводом заштите нематеријалне културне баштине. Сматрамо да Министарство културе Републике Србије и Национални комитет за нематеријално културно наслеђе Републике Србије треба да реагују са стручним и животом импрегинраним чињеницама, да у разговору са Министарством културе Хрватске, укажу

на примере угрожавања људских права за очувањем нематеријалне културне баштине коју српска крајишка заједница препознаје као свој идентитет и континуитет.

Без узајамне сарадње и свести о заједничком простору Балкана, нарочито динарског рељефа, допустићемо отимачину нашег нематеријалног културног наслеђа, како је 23. децембра 2011, у Етнографском музеју у Београду, на Промоцији нематеријалног културног наслеђа Србије, поздрављајући скуп, рекао Триво Инђић, председник српске националне комисије УНЕСКА.

- **Регистар добре праксе заштите**

Важно је казати да Конвенција УНЕСКА поред два основна нивоа заштите, Листе за *х*
итну заштиту

и

Репрезентативне листе

, има и трећи –

Регистар добре праксе заштите

, који за сада, по речима Ентонија Крауса, није довољно познат и схваћен – с обзиром да омогућава државама и заједницама да ефикасно траже решење за своје специфичне проблеме.

Анализирајући изазове и перспективе заштите НКН, Ентони Краус је часопису "Нематеријално културно наслеђе Србије" у свом тексту "Конвенција о заштити нематеријалног културног наслеђа из 2003. године: изазови и перспективе" истакао:

"Култура не познаје границе, а људи се крећу носећи са собом своју нематеријалну баштину, настањују се на једној или другој страни реке, планине, океана, а понекад односе неке елементе свог нематеријалног наслеђа далеко од места из ког су потекли. Као један елемент нематеријалног наслеђа, препознати широко географско пространство на ком се он може наћи у одређеном тренутку, значи признати саму природу културе, њен мобилни карактер и способност прилагођавања разнородним контекстима са којима се њени носиоци срећу."

Овај здраворазумски поглед на темељима

Регистра добре праксе

заштите, потпуно је комплементаран са проблемима масовног нематеријалног културног наслеђа Срба из Хрватске и БиХ у Србији. И то не само после најновијег ратног сукоба и сеоба становништва на све стране, већ и са искуством и наслеђем стеченим у демографским променама и миграцијама после Првог светског рата, а поготово са државно организованом колонизацијом Срба у Војводини после Другог светског рата.

Узевши све ово у обзир, при чињеници да у Србији (Војводини) живи преко два милиона Срба крајишко-динарског порекла, одавно су стечени животни услови да се институционално третира, чува и штити ово наслеђе које је вишом силом своју егзистенцију засновало у новом географском и друштвеном амбијенту.

На простору бивше нам заједничке државе, у новије време, као што је познато, настало је неколико нових које инсистирају на својој културно-политичкој особености и ексклузивитету те врсте управо кроз нематеријално културно наслеђе, пре свега кроз језик, а онда и кроз све остало. И овде је од помоћи виђење Ентони Крауса:

"Чињеница да се различити изрази нематеријалног наслеђа могу наћи са свих страна државних граница отвара могућност за сарадњу. Надам се да ће Регистар добре праксе заштите, како се даље буде развијао, постати истинска платформа на којој ће државе моћи да уче једна од друге о ефикасним начинима заштите нематеријалног наслеђа."

Србија, дакле, може да номинује ојкачу као елемент нематеријалног културног наслеђа Срба данас у Војводини (Србији). Такође, може да номинује и тражи измену одлуке УНЕСКА поводом ојкања с обзиром на све напред речено – да се оно не изводи (није изводило) само у Хрватској, већ масовно, уз БиХ (Републику Српску), и на територији Србије (Војводине) и шире на Балкану.

Сетимо се и научног запажања Људевита Кубе с краја деветнаестог века, објављеног у Загребу, у "Зборнику за народни живот и обичаје Јужних Славена", да је, на терену данашње Хрватске, ојкање као начин пјевања "у православним крајевима особито обљубљено". Или, пак, текст Душана Умићевића "Ојкање у Босанској крајини", објављен крајем четврте деценије прошлог века у Бањалуци, у којем аутор каже: "У свим крајевима где је ојкање сачувано ојка само православни свијет. Нисам могао чути да би заојкао католик, а тако исто ни муслиман. Стога се може рећи, да се ојка само у оним крајевима у којима живи народ православне вјере". У предговору књизи Станка Опачића Ћанице "Народне пјесме Кордуна" која је објављена пре четири деценије у Загребу, пак, стоји: "А кад би се исцрпио репертоар тих новодонесених пјесама, обично би се прелазило на пјевање домаћих ојкача, што се звало и пјевање ћирилицом".

У знаку подстицаја који долазе од Ентонија Крауса да "државе потписнице Конвенције заједно подносе мултинационалне номинације за упис на ове три листе", прихватљиво и реално решење видимо у заједничком номиновању и ојкаче и ојкања од стране Србије и Републике Српске (Бих), уз фер разумевање и подршку Хрватске. Затим, у знаку научних и животних чињеница, у договору са Хрватском на бази Конвенције УНЕСКА, могао би се постићи природан компромис за заједничко номиновање, на пример, и бећарца. Односно, Србија мора номинovati бећарац без обзира што је то Хрватска већ учинила. Понајпре, поновимо, из разлога поштовања људских права и њиховог неугрожавања приликом регистровања и номиновања елемента нематеријалног културног наслеђа, као и уважавања идентификације заједнице са елементом баштине у којем она проналази свој идентитет и континуитет. Поновимо да бећарац певају и Срби у Румунији. Поред Лесковчеве, позната је антологија "Бећарац" Стевана Бугарског и Светозара Маркова, објављена у Букурешту пре тридесет година. Дакле, у номинацију

бећарца могла би се укључити и Румунија где Срби као мањина проналазе свој идентитет.

Као позитиван пример

Регистра добре праксе заштите

у ширим размерама, може нам послужити прошлогодишња номинација и проглашење једног народног обичаја из Кине за светску нематеријалну културну баштину. Номинујући тај елемент нематеријалне културне баштине, Кина је истакла да обичај на њеној територији изводи народ Ујгури. Тако је, дабоме, требало да уради и Хрватска поводом номинавања ојкања. Могла је бар да каже – ојкање изводе и Срби.

Да би се разумели и предупредили неспоразуми који могу настати медијским манипулацијама, а поводом планетарног престижа и значаја уласка локалних примера нематеријалне културне баштине на светске листе усвојене од стране УНЕСКА, потребно је имати у виду још једно запажање Ентонија Крауса: "Иако су медији важан партнер у развијању свести о значају заштите нематеријалног наслеђа, претерана медијска пажња може довести до ненамерно изазваног незаконитог присвајања или погрешног тумачења одређених нематеријалних добара и заједница у којима су настала." Уколико је то незаконито присвајање изазвано ненамерно, како вели Краус, до коначног решења требало би лакше да се дође. Но, уколико је незаконито присвајање нематеријалне културне баштине изазвано намерно, тада је потребно правним путем и правним средствима доћи до истине. Уколико нас овај други пут (начин стицања до истине) очекује у будућности, од њега никако не би требало одустати.

У знаку остваривања програма УНЕСКА "Живети људско наслеђе", сматрамо да се наше државне институције морају озбиљно позабавити предоченом проблематиком и на том пољу постићи конкретне резултате и успехе. Истина, сами смо себи поставили запреку оличену у непостојању појма "нематеријално културно наслеђе" у законима Републике Србије. Тиме смо, и поред формирања Националног комитета за нематеријално културно наслеђе Србије, хендикепирани и онемогућени да и ове године номинујемо елементе српске нематеријалне баштине за листе УНЕСКА.

Ако желимо, са становишта Конвенције УНЕСКА, регуларно и легитимно деловати, у знаку животворних чињеница на терену, у конкретним државама, заједницама, групама и са појединцима, онда је нужно створити нови амбијент где ћемо једни другима на балканском простору, са новоствореним државним границама, отворено и са узајамним уважавањем понудити платформу

Регистра добре праксе заштите

у чијем оквиру се могу решавати наслеђени проблеми. У противном, српска нематеријална културна баштина имаће и даље специфичан, трајан и снажан фактор угрожавања.

Видјети још:

- [Древно ојкање у српској традицији](#) - разговор са Ненадом Грујичићом који је водио Срђан Асановић
- [Феномен десетерачког двостиха у српској народној поезији](#) - Ненад Грујичић